

Најзначајните вредности од областа
на културното и природното наследство
на Република Македонија

ИСТОРИЈАТ НА ОТКРИВАЊЕТО НА ЛОКАЛИТЕТОТ ИСАР – МАРВИНЦИ

Цоне Крстевски

Оваа публикација е издадена
со финансиска помош на
Владата на Република Македонија

Најзначајните вредности од областа
на културното и природното наследство
на Република Македонија

ИСТОРИЈАТ НА ОТКРИВАЊЕТО НА ЛОКАЛИТЕТОТ ИСАР – МАРВИНЦИ

Цоне Крстевски

Скопје 2018

ВОВЕД

МАКЕДОНСКОТО КУЛТУРНО И ПРИРОДНО НАСЛЕДСТВО

Низ текот на историјата до современи дни македонското културно и природно наследство, никогаш не биле повеќе во сферата на интерес на домашната и меѓународната јавност од моментот кој денес го живееме.

Неговото изнесување пред пошироката јавност во вид на публикации кои го промовираат, претставува една од задачите на Управата на културното наследство, која на тој начин ја презентира богатата ризница на нашето историско минато и зачуваните природни предели.

Од палеолитот и неолитот, преку бронзенто и железното време, антиката и средниот век, сите значајни цивилизациски дострели од ова тло се цел на проучување и презентирање, за да станат достапни на читателите од земјата и светот.

И едицијата која е пред вас претставува продолжување на намерата за пристапност на културното и природното наследство кон секој поединец, кој на тој начин ги запознава значајните археолошки споменици, сакралното наследство, старите урбани целини и специфичните природни области.

Република Македонија со презентацијата на своето наследство, дава придонес кон светското културно и природно наследство, зошто овие публикации имаат за цел да ги сочуваат за идните генерации значајните моменти од нашата историја.

Д-р Елеонора Петрова Митевска

ИСТОРИЈАТ НА ОТКРИВАЊЕТО НА ЛОКАЛИТЕТОТ ИСАР - МАРВИНЦИ

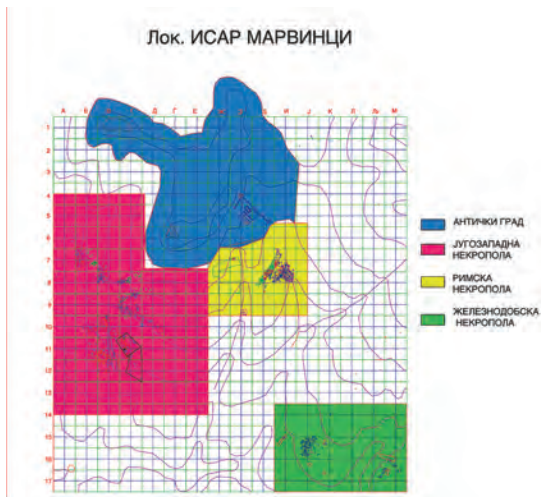
Валандовската котлина позната под името Бојмија, претставува мала геоморфолошка целина расположена покрај реката Вардар во југо-источниот дел на Р. Македонија. Од географска гледна точка локалитето Исар - Марвинци зафаќа централна позиција во регионот. Ситуиран на возвишение кое се издига југозападно од с. Марвинци, во извонреден поглед кон Валандовската Котлина и реката Вардар. Од дамнешни времиња низ неа поминувала главна сообраќајница која го поврзувала Егејското крајбрежје со внатрешноста на Балканот, по кој се одвивале миграции на народите и воени походи, како и културни влијанија во двете насоки.

Како најстара историски посведочена популација која во најголем дел ја населувала територијата на денешна Р. Македонија се сметаат Пајонските племиња.

Првите податоци за регионот потекнуваат од времето на Првата светска војна, кога Х. Драгендорф и В. Пингел откриле и објавиле неколку наоди од постарото железно време од с. Дедели и с. Марвинци. Како археолошки локалитет Исар - Марвинци за првпат е регистриран од страна на Митко Ќорњаков, податок кој го усмери интересот на Борка Јосифовска кон овој локалитет. Откако ги проучи и објави епиграфските споменици вградени во селските куќи, во 1961 год. Јосифовска, во соработка со Викторија Соколовска, започна ископување на локалитетот на местото познато како Порта. Во оваа прилика беше откриена првата скала од храмот спомнат во текстот испишан на архитравната греда, а изграден од еден македонијарх во 181 година. Откриени беа, исто така, делови од бедемот кои ја фланкираа портата, во кои биле вградени камени споменици - натписи, скулптури, надгробни споменици, архитектонски блокови. Увидувајќи го значењето на ова откритие, Археолошкиот музеј на Македонија во рамките на научниот проект *Долината на Вардар во*

Карта на пајонските племиња низ вековите

Квадратна мрежа на лок. Исар- Марвинци

првиот милениум пр. н.е., во 1976/77 год. отпочнаа систематските ископувања под стручното раководство на Викторија Соколовска и Радмила Пашиќ-Винчиќ. Првите резултати од теренските истражувања ги оправдаа очекувањата, така што ископувањата на овие локалитети продолжија во наредниот период. Во периодот од 1977 до 1997 година на Исар-Марвинци изведувани се ископувања на предримската акропола, на римскиот храм, градските терми, светилиштето, заштитните бедеми на кастелот и на објектот кај Јанова чешма во североисточното подножје на Исарот. Во тој период ископуван е дел од просторот каде се простира Јужната некропола.

Дел од римски град снимен од северо - запад поглед на храмот, бедемот и влезната порта

Месноста позната како Исар кај село Марвинци, недалеку од Валандово, спаѓа во редот на најзначајните антички археолошки локалитети во Република Македонија. Од географска гледна точка локалитетот Исар зазема централна позиција во регионот. Ситуиран е на возвишение кое се издига југозападно од с. Марвинци, со вонреден поглед кон Валандовската котлина и реката Вардар. Највисокото плато на Исарот каде се наоѓа акрополата на населбата, има мошне пристапен терен од јужната страна, додека останатите страни се стрмни и потешко пристапни. Преку овој јужен дел градот комуницирал со околниот простор. Тука се наоѓал патот околу кој се простирала

некрополата. Со текот на времето населбата ги зафатила и околните падини на локалитетот. Додека за целото време на својата егзистенција населбата се протега врз Исарот и неговите тераси, погребувањата се вршени на повеќе локации околу Исарот. Меѓутоа, најголем простор зазема некрополата која се протега јужно и југозападно од акрополата и источно од подоцнежниот каструм.

Материјалните остатоци откриени на теренот го потврдија континуитетот на населбата од доцното бронзено, односно постарото железно време до доцната антика. Со откривањето на стадион-патоказ во 1984 г. го дознавме и името на населбата. Тоа е пајонскиот град Доберос, каде според Тукидид (II, 98-100) во 429 год. пр. н.е. се собрала тракијската војска пред да навлезе во Долна Македонија и да ги освои градовите Еидомене, Гортинија, Аталанта и Еуроп.

ТРАГИ ОД ДОЦНОТО БРОНЗЕНО ВРЕМЕ И ПРЕОДНИОТ ПЕРИОД

На Исар - Марвинци, најстарите археолошки остатоци се врзуваат за доцното бронзено време, односно т.н. преоден период (1200-800 год.) кога на балканскиот простор се случуваат значајни етнички поместувања. Керамичките наоди откривани инцидентно, го навестија постоењето на населбата од ова време.

Ископувањата што се одвиваа во кампањата од 2009 г. открија јасен хоризонт на живеење во доцното бронзено, односно раното железно време, период од XIII/XII век до VI век пр. н.е. Движниот археолошки материјал го наоѓаме на самата карпа, која е геолошка основа, како на населбата така и на некрополите. Откриени се и траги од живеалишта со присуство на плитар и груба кукна керамика во различни форми.

ЖЕЛЕЗНО ВРЕМЕ

Ископувањата на Исарот кај Марвинци откриваат остатоци од населба на повеќе локации што покажа дека населбата од постарото железно време ова време е од т.н. разбиен тип. Почнувајќи со највисокото плато на Исарот, т.е. акрополата, како и сртот источно од каструмот на кој се протега римската некропола, па до најниските падини на Исарот во јужен и југозападен правец, откриени се културни хоризонти од железното време со остатоци од куќи и соодветен инвентар. Куќите се лоцирани на места, скоро секогаш потпрени на карпа, на тој начин заштитени од ветришта кои овде се многу чести. Тие се градени од плитар, облепени со кал, а како носачи употребени се масивни греди вкопани во геолошката здравица - карпа. Керамичките садови од овој хоризонт на живеење се со изразито груба фактура, рачно изработувани со соодветна и препознатлива декорација. Во просториите откриени се бројни вкопани питоси за чување на житарици. Археолошките ископувања покажаа дека станбените објекти со својата содржина даваат слика на мошне скромно живеење. Кон крајот на железното време, односно во текот на архајскиот период, се забележува извесен напредок во архитектурата. И натаму куќите се градат од плитар, но сега среќаваме префинет лепеж со релјефна декорација и лентесто боене на сидовите со црвена, жолта и сина боја. Во станбените објекти се чувствува подобра организација. Оформени се повеќе простории,

меѓу кои и складишта за чување на житна храна.

Во оваа прилика би требало да се апострофира присуството на печка за печење садова керамика од железното време на просторот на Римската некропола. Печката е вкопана во карпа на длабочина од 1,50 м под нивото на гробот 1248 од римско време. Бројните садови во фрагментирана состојба јасно укажуваат дека печката е уништена во момент не многу по завршувањето на процесот на печењето. Садовите имаат големи димензии, наменети се за домашна употреба во кои требало да се чуваат течности, на што упатува нивната големина и цврстина. Тоа се садови од фина окер глина во вид на големи бокали со една рачка, украсени со пругави хоризонтални линии во темнокафеава боја, или без украси.

За разлика од скромната архитектура и керамика, гробните прилози во некрополите се исклучително богати, бројни и разновидни. Воочливо е присуството на оружје - мечеви и ножеви од железо. Керамиката има мошне добар квалитет, изработена на грнчарско колце со окер печење, а украсена со боени линеарни орнаменти. Металните гробни прилози зачудуваат со својата разновидност. Тоа се предмети изработени од самороден бакар, во науката познати под името *македонски бронзи*, меѓу кои се застапени украсни и утилитарни предмети - обетки, фибули од спирално завиткана жица во вид на очила, прстени, масивни

Железно добска печка со оригинален керамичен материјал in - situ

1 - Бронзена афионова чашка, 2 - Бронзена фалера, 3 - Бронзен амулет, 4 - Бронзена фибула, 5 - Бронзен привезок, 6 - Бронзен висулец, 7 - Бронзен привезок од железно време 7- 6 век п.н.е., 8 - Украсни Бронзени топчиња, 9 - Бронзен висулец

1-2 - Бронзена птица, 3 - Бронзена барска патка - висулец, 4-6 - Бронзена афионова чашка, 7 - Бронзено садче типично за полно железно време гривни од густо навиткана жица, токи, копчиња и др.. Посебна група чинат култните предмети во вид на топчести и ажурирани приврзаци во повеќе варијанти, чашки во форма на афионови чушки, птици и бокалчиња. Во стручната терминологија нарекувани се приврзаци, висулци, пса-

лии или амuleти, но нивната улога и значење се уште не се доволно објаснети. Една констатација се наметна како сосема јасна. Нашите предци од железното време го одгледувале афионот од кој ваделе опиум и го користеле на одреден начин, поврзувајќи го со култот на умрените, кои биле сметани како привремено заспани. Веруваме дека единствено објаснување на ваквите предмети од репертоарот на македонските, односно пајонските бронзи, треба да се бара во нивната суштествена поврзаност со погребниот ритуал и култот кон предците. За ваква констатација јасно зборуваат сатчињата во форма на афионова чушка или стилизирана претстава на афионот присутен како украсен детаљ на накитот.

Исклучително откритие на некрополата Лисичин Дол - Марвинци е едно погребување на млада жена со извонредно редок гробен прилог. Покрај комплетниот сет од накит и керамички садови кои се редовно поставувани во погребувањата, во гробот е откриена серија ритуални предмети - синцир составен од разновидни приврзаци, симетрично наредени, на чија средина виси крупно сатче во форма на афионова чушка со капаче кое има форма на птичија протома, во

Најбогатиот железнодобски гроб од лок. Лисичин дол in - sity

1 - Наочареста фибула од полно железно време, 2 - Бронзен предмет од полно железно време,
3 - Бронзен предмет од гроб број 15, 4 - Бронзена апликација од гроб број 15, 5 - Бронзена нараквица од гроб број 15,
6 - Бронзени делови од појасна гарнитура од гроб број 15, 7 - Украсен бронзен гердан од полно железно време

кое се сочувани траги од морфиум. Овој наод проследен е со неколку инструменти за обавување на култниот ритуал. Како составен дел на погребаната жена се нејзината богато опремена облека која одговарала на нејзиниот социјален статус, а која сега добива и посебно значење во извршувањето на ритуалниот чин - голема кружна фалера, појаси и престилка украсена со густо наредени калотести копчиња, се изработено од бакар. Ова несекојдневно откритие затекнато *in situ* се покажа како исклучителен извор на информации за проучување на одделните парчиња од металните предмети и нивната улога во духовната култура на Пајонците.

Завршувајќи го ова подглавје потребно е да нагласиме дека населбите на Исар - Марвинци и на Вардарски Ридсе најразвиените и најнапредните населби во текот на железното време во регионот, а во тој поглед не заостанува и Мелезник кај с. Дедели

Натамошната егзистенција на Пајонците на овој простор била прекината најверојатно заради недостиг на економска подлога во непосредната околина.

РАНОАНТИЧКИ ПЕРИОД

Културата на железното време која во голем дел својот развој го должи на развиеното експлоатирање на рудните богатства, наеднаш згаснува. Настанува празнина која се манифестира во отсуството на предмети од почетокот на V век пр. н.е., појава која навестува стагнација во развојот на нашата населба на Исарот. Оваа околност секако се должи на немирните времиња настанати со персиската инвазија на Балканот и продорот на Македонците кон долното Повардарје. Дури во последните децении на V век пр. н.е., доаѓа до стабилизација која носи нови промени во регионот. Доаѓа до изразен прилив на стоки од јужните хеленски простори, од Коринт и Атина и градовите на егејското крајбрежје. Започнува да пристигнува квалитетна стока - керамика во црвенофигурален стил, префинет накит од сребро и злато изработен во филигранска и други техники, како и други предмети дотогаш непознати. Во внатрешноста на Балканот се основаат колонии со основна цел експлоатација на сребрените рудни лежишта, меѓу кои најзначајно место зазема загадочниот Дамастион. Ова е времето на обединувањето на пајонските племиња на ниво на држава.

Присуството на грчката мо-
нохромна и сликана керамика,
за која, со тек на ископувања-
та, се потврди дека се јавува во
особено голем број, има свое
објаснување. Се увиде дека ан-
тичката и на неа сродната кера-
мика е присутна во гробовите во
кои биле погребани дојденци,
чии скелети припаѓаат на антро-
полошки елемент кој се разлику-
ва од домашното (пајонско-ма-
кедонско) население. Тоа значи
дека во ова време, последните
децении на V век пр. н.е., доаѓа
до прилив на население, однос-
но колонисти, претежно Атиња-
ни. Пример за ова е соседното
Стенае - Демир Капија, каде е
потврдено присуство на белите
лекити приложени во гробовите,

1 - Црнофигурални керамични садови со митолошки сцени од крајот на 5 век п.н.е., 2 - Црнофигурални керамични садови со митолошки сцени - Пелике од крај на 5 век, 3 - Црнофигурални керамичен сад со митолошки сцени - ојнохое од крај на 5 век п.н.е., 4 - Керамично ојнохое крај на 5 век п.н.е.

а кои се карактеристичен гробен прилог на атињаните. Овие колонисти со себе ја носат, или подо-
чна ја набавуваат керамиката од својата земја и внесуваат нов начин и стил на живеење.

Маркантна новина на ова време е промената во начинот на погребувањето што особено јасно
се следи на Исар - Марвинци. Под недоволно јасни околности, покрај инхумацијата, сега започнува
да се практикува кремирањеа како погребен ритуал. Притоа се практикува погребување во урни,
а спалувањето се врши во вкопани јами во карпа со вклесан канал за циркулација на воздух. По-
веќето гробови содржеле интересни прилози - керамички садови, ламби, накит и др. Во еден гроб
(број 99) најдени се бронзени ојнохоа и сад за парфеме. Во гробот 74 откриени се монохромни
чиничиња, лекит-арибалоси, железен стригилис. Гробот 84 содржеше убав примерок на ојнохоа со
сликана претстава на женска глава во профил. Во гробот 99 најден е скифос со машка фигура во
цел раст. Слични наоди содржат гробовите 211 и 216, во кои се најдени убави примероци накит и
грчки вази. Во гробот 187, покрај неколку керамички садови најдени се три теракотни претстави
на Афродита со гулаб. Исто така и во кампањите од 2008 - 2010 год. при истражувањата на Југо-
западната некропола пронајдени се повеќе репрезентативни примероци од овој вид -импортирана
керамика: монохромни кантароси, монохромни и сликани скифоси, убави примероци на пелике со
претстава на Амазонки во борба со грифон изведен во бела боја, фрагментиран кратер, купи од
постар тип, значи луксузна керамика која ја осликува благосостојбата на градот во доцниот V век
пр. н.е. и во текот на IV век пр. н.е. Покрај примероци на атичките керамичарски работилници, се
среќаваат квалитетни садови кои се произведени во македонските работилници - Пела, Берија,
Амфиполис.

Од Исар - Марвинци потекнуваат неколку ретки и многу значајни камени споменици. Истакна-
то место му припаѓа на надгробниот споменик од т.н. атички тип. Сочувана е долната половина

Теракота на жена крај на 5 век п.н.е.

од стела со големи димензии, доволно за да се согледа содржината на претставата. Во висок релјеф прикажана е покојничката седната на богато украсен стол - *dyphros*. Покрај неа стои слугинка која држи лепеза и тркалезна кутија за накит, сопственост на покојницата. Сцената на разделба потсетува на познатата стела на Хегезо од атинскиот Керамеикос. Овој редок примерок на надгробен споменик секако бил наменет за некоја угледна дама од градот на Исарот.

Мошне значаен наод претставува една мермерна база од женска статуа на која е сочувано името на уметникот Адимос, син на Еуандрос од Берија кој ја изработил оваа статуа. Со овој драгоцен наод културната историја на Македонија збогатена е со име на еден уметник, припадник на уметничко семејство, кое живеело и работело во хеленистичко време.

Драгоцени сознанија за религијата на локалното население се доби со откривањето на неколку мермерни и теракотни скулптури со претстава на божицата Кибела. Една мала мермерна икона содржи двојна претстава на Кибела во рамки на храм - *naiskos*. Во хеленистички манир божицата е прикажана во својата класична иконографска претстава седната на престол во придружба на своите постојани следбе-

1

2

1 - Фрагментирана атички тип на стела крај на 5 - 4 век п.н.е.,
2 - Мермерна статуа од хелинистичко време од 3 - 2 век п.н.е.

1

2

3

1 - Претстава на божицата Кибела со лавови од 3 - 2 век п.н.е.,
2-3 - Божицата Кибела од 3 - 2 век п.н.е.

ници - лавовите. На една статуета божицата пак ја среќаваме во придружба на лавови, додека на друга божицата ја придружуваат Аколити. Ако овие уметнички дела треба да ги сметаме како импорт, претставите на Кибела во теракота, се без сомнение локален производ. Присуството на олаков број ликовни претстави на Кибела јасно сведочи за

прифаќањето на ова фригиско божество, чиј култ бил општо почитуван во градот на Исарот.

Еден мал надгробен споменик содржи претстава на македонски војник прикажан во полна воена опрема, шлем на главата, копје во десната и штит во левата рака, а на градите оклоп. Фигурата е прикажана во рамки на храм - *naiskos*. Натписот вклесан на рамката соопштува дека тоа е споменик на Zoilos, син на Isholaos.

Во последните децении на III век пр. н.е. се чувствува враќање на полетот на економскиот развој кој владеел во претходниот период. Како прва вест на новото време е појавата на керамички садови изработени во техника на калапење. Се работи за мали сатчиња, полусферични чаши

Мермерна плоча на Zoilos со македонски штит

Керамичен сад со претстава на македонски штит

без рачки, во стручната литература познати како *мегарски чаши*. Надворешноста им е украсена со вегетациски или фигурални претстави изведени во релјеф. Најпознати се чашите со содржини од грчките епови *Илијада* и *Одисеја*, според кои се наречени *хомеровски*. За поширокиот регион населен со Македонци карактеристични се мегарските чаши со претстава на македонски штит. Извонредната префинетост во прикажувањето

на сцените и другите мотиви зборуваат дека калапите за изработка на мегарските чаши ги изработувале врвни керамичари-уметници. Во истото време постои мода на украсување на керамичките садови со релјефни апликации, како додаток на капаците од пиксидите или врз рачките од бокалите. На Исар - Марвинци, со ископувањата на акрополата, откриени се калапи,

1 - Керамична теракота од хелинистичко време, 2-4 - Керамички теракоти

што зборува дека вакви релјефни чаши се изработувани и во градот на Исарот.

Во овој период, покрај локалното производство на керамичките садови, изразена е појавата на локалната коропластика. Оваа појава се јавува како особено масовна, на населбата на Вардарски Рид, каде е откриена серија теракоти, најчесто фигури на млади жени. На нашиот локалитет на Исар - Марвинци најчесто се изработувани теракоти на жени во цел раст, кои според стилот не заостануваат зад познатите производни центри во Танагра и Мирна.

Особено значаен наод од крајот на III или почетокот на II век е стадионот-патоказ, на кој од двете страни е испишан следниот текст:

Страна А:

EX IDOMENES EIS DOBERON STADIOI EIKOSI

Страна Б:

EG DOBEROU EIS IDOMENEN STADIOI EIKOSI

Стадионот е откриен во хеленистичкиот стратум на акрополата. Текстот не известува дека растојанието помеѓу Добер и Идомене, односно помеѓу Идомене и Добер, изнесува 20 стадија, што

Ексклузивен и редок наод за целиот медитеран камена плоча - Stadion (патоказ)
растојание меѓу два античка града Doberos – Idomene

соодветствува на околу 3,5 км. Ваква информација е секако наменета за патникот кој излегува или оној што влегува во градот. Откривањето на овој натпис го решава проблемот на убикацијата на градовите Добер и Идомене, за што дотогаш постоеја разни мислења и толкувања на информациите сочувани во античките извори. Покрај тоа, овој натпис покажа дека овој регион бил вклучен во тогашниот систем за обележување на патиштата во Македонија во хеленистичко време. Слични стадион-патокази се исклучително ретки во античкиот свет, што на овој град му дава посебно значење.

Дека животот во Добер се одвивал континуирано низ класичниот и хеленистичкиот период докажуваат и наодите од монети откривани во културните стратуми на населбата и во гробовите. Како најстара треба да се смета архајската монета, полу статер, на Лете (?) со претстава на Силен и Нимфа, што се датира 500-480 г. Според хронолошки ред следат монети на Пердика II (454-413), Архелај (413-399) и Александар I и Аминта III (389-383; 381-360) наоѓани во ограничен број. Веќе, со Филип II, (359-336), Александар III (336-323), Касандар (316-297), Антигон Гонат (276-240), Деметриј II (239-229), Филип V (220-179) и последниот македонски крал, Персеј

(178-168) бројот на монетите се зголемува. Во првата половина на II век пр.н.е. најчесто циркулирале монетите на областа Амфакситида и на Амфиполис, Тесалоника и Пела, градови на кои Филип В им дозволил да издаваат свои монети.

Монета од хелинистичко време

ДОБЕР ВО РАНОЦАРСКИОТ ПЕРИОД

Ископувањата на Исар - Марвинци покажа дека населбата се проширува и ги зафаќа соседните тераси под хеленистичката акропола, но самата акропола останува ненаселена, односно напуштена. Во градот сега се спроведува вода доведена од височините на Врежи Дол и месноста Погана. Сепак објектите кои се градат во ова време не формираат една урбана плански изведена целина, туку, во зависност од можностите диктирани од конфигурацијата на теренот, објектите се разбие- ни на разни места на Исарот. Ограничениот обем на археолошките ископувања не дозволи целосно

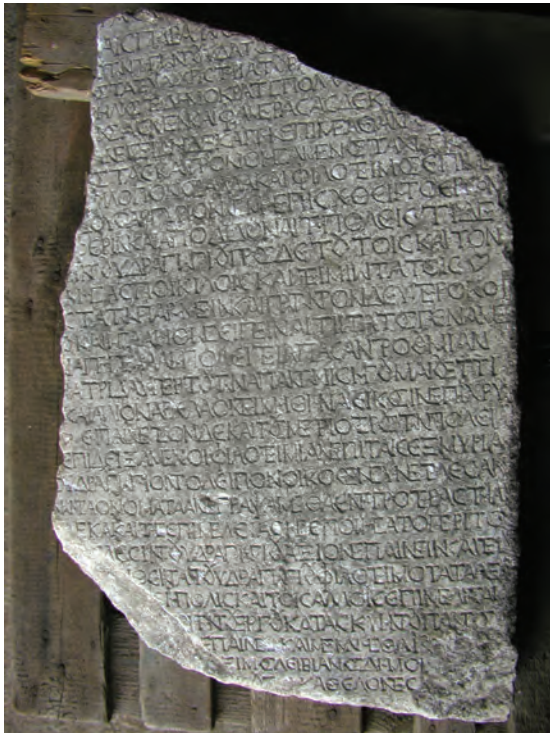

Мермерна плоча со надпис на римски магистрат

откривање на овие градби, чии остатоци - делови од објекти изградени во малтерна техника - се констатирани на терасите под акрополата, како и на подножјето на Исарот, на местото Јанова чешма, каде е откриена апсидална градба со многу фрагменти од прозорско стакло, а во чија близина се наоѓала градска бања, од која се сочувани суспензури од хипокауст. На ова место откриена е мермерна база со почесен натпис посветен на Марко Аврелиј, датиран во 161 г.

И покрај тоа што ранонарскиот период не покажува особена благосостојба на градот во урбана и архитектонска смисла, откриените натписи и надгробни споменици покажуваат висок културен степен на граѓаните. Уште во I век во градот имало доселени Римјани, кои имале свој конвент. Овој податок содржан е во натписот вклесан на постамент на кој била поставена биста на Публиј Мемиј Регул, римски магистрат. Натписот е датиран од 41- 44 г..

Градот Добер во првите векови на Царството, во рамките на римската провинција Македонија, наполно се вклопува во македонско-римскиот

Ексклузивен и редок Епиграфски спменик
од втора пполовина на 2 век

систем на јавен живот. Во средината на II век се гради градска бања во висока градежна техника, чии сочувани делови зборуваат дека објектот не заостанува зад слични објекти во други градови на Македонија.

Во тој период, за кој се покажа дека градот доживува максимум во својот развој, се гради храм, за кој се дознава дека е изграден или обновен од еден македонијарх, член на македонскиот коинон чие седиште се наоѓало во Берија, а за кој е кажано дека нашиот град на Исарот е негово родно место,

Бројни архитектонски камени блокови - столбови, бази, капители, подни нивоа во скапа техника и сл., откривани инцидентно на теренот, зборуваат дека во Добер биле изградени бројни јавни објекти. Притоа, цивилизациското ниво на неговите граѓани било особено изразено. Во градот била спроведена вода преку хидросистем од месноста Погана, практикуван на времето со употреба на соодветна висока хидроинсталациона техника. Во еден од доводните канали во 2004

год. како секундарно употребена покривна плоча на истиот откриен беше епиграфски споменик кој воедно е и документ од големо значење, како за историјата на областа и римската царска администрација во провинцијата Македонија во втората половина на II век, така и генерално за дефинирање на државните и политичките институции од оваа епоха на Балканскиот полуостров.

Неколку скулптури во мермер претставуваат божества почитувани во градот на Исарот. Една статуа на гола Афродита откриена во урнатините на бедемот околу храмот, припаѓа на мошне често прикажуваната божица, чиј пример во хеленистичко и раноримско време го наоѓаме во прочуената Афродита од Книдос. Почитувана е и Артемида, чија статуа ја прикажува божицата наметната со кожа од срна. Делото оддава добар каменорезец - мајстор, но во една крута провинциска изведба. Во градот на Исарот почитуван е Зевс Hysistos. На раноримскиот период припаѓа еден мермерен осуар со мошне интересна претстава. На надворешната страна во релјеф се прикажани сцени на два пара голи борачи, помеѓу кои стои облечена машка фигура без сомнение во улога на судија, една тема инспирирана од хеленската класична уметност.

Градот Добер во 268 г. доживува голем пустош од страна на Готите. Како што известува Zosim (I, 43), Готите ја напуштиле опсадата на Солун откако разбрале дека самиот римски цар тргнал

Мермерна статуа на Афродита Книдос
- раночарски период

против нив. На враќање кон Дунав по Вардарската магистрала, тие го ограбиле и опустошиле градот Добер и Пелагонија. Овој настан мора да имал поголеми размери што бил вреден да биде запишан од страна на античките писатели. Ваква војска, против која тргнал самиот цар, морала да остави голем пустош. Од наша гледна точка, ваков настан морало да остави впечатливи археолошки траги. Ископувањата на Исарот не се од такви размери за да може да се добие поцелосна претстава за настанот. Меѓутоа, знаеме дека набргу потоа југоисточното подножје на акрополата, на просторот околу храмот, се оградува со масивен одбранбен бедем. Во бедемот се вградувани мермерни споменици и скулптури кои дотогаш претставувале гордост на градот, а кои сега изгубиле секако значење, што зборува дека катастрофата била од големи размери. На овој начин формиран е кастел за сместување на помал војнички одред.

Набргу потоа улогата на овие значајни и репрезентативни објекти е наполно занемарена. Врз храмот се подига провизорен објект, во чии темели се вградени бази, капители и други архитектонски блокови. Пред главната фасада на храмот се подига уште еден таков објект, во чии темели се вградени блокови од венецот и архитравот на храмот, како и други блокови од објекти кои биле претходно наполно срушени. Тука е откриен надгробниот споменик на нашата дама од Марвинци. Натписот гласи:

(- - - - -)
Θ Ε Ω Σ Ε Β Α Σ Τ Ω
(- - - -) Β Ε Ι Θ Σ
Α Ν Ε Θ Η Κ Ε Ν

Овој објект, како свој под го користи нивото пред храмот кое било оформено од слој хоросан врз кој лежеле големи подни плочи, од кои се сочувани јасни отисоци.

Неколку метри оддалечен од овој, подигнат е друг објект, прилепен до централната зграда на кастелот, односно некогашната градска бања. И тој е изграден од речен кршен камен и кал. Керамички садови од овој квалитет, (разни форми на амфори и садови за кујнска употреба во повеќе форми и големини, претежно во жолта глина со остра фактура, чие тело е украсено со фриз од густе жлебови) ја датираат последната фаза од животот во градот во V и раниот VI век. Бројни

Питоси крпени со олово во подолг временски период од римско време

питоси вкопани во здравицата, односно карпата на падините од акрополата, на просторот над храмот и раноримската бања, во функција на грнчарија, даваат слика на едно тешко време кога за граѓаните било најважно да се засолнат во сидините на градот, притоа да бидат снабдени со најосновната животна намирница - житото. Со тоа, животот во градот на Исарот, Тукидидовиот град Добер, навлегува длабоко во V век, кога го доживува и својот крај.

АРХИТЕКТОНСКИ ОБЈЕКТИ

АКРОПОЛА

Објекти од акрополата

На највисокото плато на Исарот се протега предримската акропола која зафаќа простор од околу 2 хектари. Со својата форма која ја прати конфигурацијата на теренот, акрополата е закрепена со одбранбени бедеми од најраните времиња на своето постоење. Со првите сондажни ископувања за првпат во историјата на македонската археологија се согледа изглед на бедем во архајско и раноантичко време на локалитетите во Македонија. Архитектонските остатоци откриени на истражениот простор првенствено им припаѓаат на станбени објекти. Тоа се куќи градени од дрвени столбови и плитар облепен со куќен леп со различна ориентација. Стилот на градењето со текот на времето се менува со правилно реден делкан камен. Објектите се правоаголници по својата форма. За покрив се користат керамиди, а подовите се од набиена земја, поретко од подни керамички плочи. Куќите навестуваат ориентација кон внатрешноста што покажува дека припаѓаат на пастас тип. Подвижниот археолошки материјал - керамички наоди, монети, градежни елементи и др., откриван со археолошките ископувања во 1977-1980 овозможува да се установат четири хоризонти на живеење:

- Хоризонт 1 се поврзува со VI - V век пред н.е. (архајски период),
- Хоризонт 2 егзистирал од крајот на V до III век пред н.е. (македонско-класичен период),
- Хоризонт 3 од крајот на III век до средината на II век пред н.е. (македонско-хеленистичко време),
- Хоризонт 4 од II - I век пред н.е. (доцнохеленистичко).

ГРАДСКИ БАЊИ

Југоисточното подножје на акрополата во раноцарскиот период користено е за изградба на објекти од посебен интерес за градот. Во средината на II век на овој простор изградена е монументална бања со цистерна. Нејзиното истражување е сè уште во тек, но елементите со кои располагаат зборуваат дека се работи за исклучително голем и значаен објект во градот Добер. Од друга страна, постоењето на објект од овој вид зборува за високото културно и цивилизациско ниво на

граѓаните и нивните контакти со македонско-римскиот свет.

Уште на прв поглед се констатира дека објектот имал долга употреба, при што, со време доживувал големи преправки. Впечаток пред се прави фасадата на објектот со два влеза со арки, од кои североисточниот е делумно сочуван што ја овозможи неговата реконструкција. Тоа се оригиналните делови на термата кои ќе бидат

Аркаден влез во штапската зграда

Principia (штапска зграда)

сочувани до крајот на користењето на објектот.

Оваа монументална градба има долга употреба. Кон крајот на III односно IV век кога е изграден и каструмот на градот на Исарот овој објект служел како principia за војската која била сместена на овој дел од градот на Исарот - Доберос.

Бањата содржела повеќе по-

себни простории со различни подови, едната во техника на opus sectile, другата со под од керамички подни плочи. Во најголемата, средишна просторија сочувани се траги од шадрван за разладување поврзан со тесен канал. Уште во првобитната негово намена како градска бања доживеал поголемо обновување со иста намена, кое се покажало како неминовно по некоја катастрофа (најверојатно земјотрес или некој друг вид рушење).

Цистерна

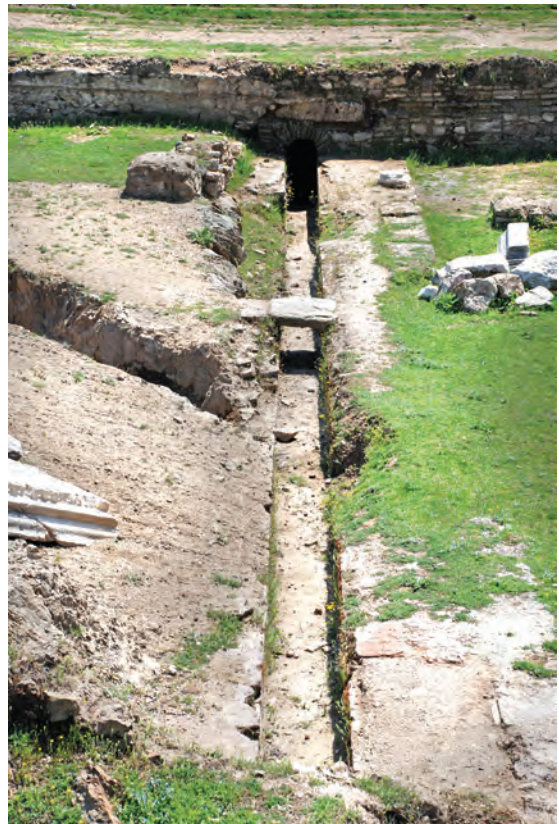
На јужната страна на големата просторија која има под во опус sectile, откриени се кади изработени од бели мазни мермерни плочи во розов хидростатен хоросан. Кадите се поврзани со водоводната инсталација која доаѓа од цистерната на северозападната страна зад бањата.

Во најголемата просторија сочувани се 12 бази во два реда поставени наскладно кои требало да носат катна конструкција. Базите не припаѓале на оригиналните бањи. Овде ги среќаваме во секундарна употреба, што значи дека припаѓале на други, постари објекти не многу оддалечени од овој простор, сега потребени за поставување на катната конструкција на објектот - principia.

Непосредно до бањите изграден е долг лачно засведен објект, зачуван до денешни дни. При неговата изградба се користени обработени блокови од бел камен кои припаѓале на постар објект или повеќе објекти кои морале да се наоѓаат не многу оддалечени од бањата. Објектот изгледа служел како цистерна за вода за овие големи градски бањи. Еден таков блок, кој всушност претставува надгробен споменик вграден е во ѕидот лево од влезот. Датиран во 106/7 год. за нас претставува драгоцен податок - terminus post quem за изградба на објектот - цистерна.

Ако досега располагаме со аподитериум и фригидариум, простории што ги следат ваквите објекти, со натамошното откривање на бањата се очекува да се обелоденат другите простории на градските бањи - калдариум со хипокауст и други придружни простории.

На просторот југоисточно од влезната порта, наспроти храмот, сочувани се остатоци од неколку објекти со повеќе простории, кои се во фаза на откривање, сè уште недефинирани. Нивниот систем на градење зборува дека се тоа објекти од последната фаза на животот во заштитениот дел од градот. Во склоп на оваа ситуација, прави впечаток една низа од стопи на објект кој веројатно бил во состав на бањите, односно во нивна функција. Под него поминувал одводниот канал за вода кој навлегува во профилот на неоткриениот дел и се поврзува со еден празен простор кој се наоѓа под нивото на теренот.

Доводен канал за бањата (терма)

Х Р А М

Постоењето на храм на Исарот забележано е уште во 1957 година кога, прво од страна на М. Корњаков, а потоа и од Б. Драгојевиќ - Јосифовска е објавен натписот вклесан на архитравната греда, која се наоѓа на местото познато како Порта. Овој натпис е иницијална каписла за почеток на археолошките истражувања во 1957 година на овој особено значаен археолошки локалитет кој е еден од најмаркантните антички градови во Долно Повардарје. Натписот гласи:

Оригинална архитравна греда од грчко-римскиот храм

(—————) μακεδονιαρχων τον ναον τε πατριδι
(—————) ν παντι τω κοσμω θ κ τ ετει

Натписот не е целосно сочувван, но и покрај тоа се дознава дека еден македонијарх подигнал храм на својата татковина во 181 год.. За нас е од посебно значење што оваа личност, висок функционер во македонскиот коинон, чие седиште се наоѓало во Бороја, потекнува од нашиот град на Исарот. За жал на натписот не е спомнато името на овој македонијарх и името на градот во кој се подига храмот, и не е кажано дали се работи за изградба на нов објект или за обновување на некој постар храм. Овие податоци веројатно биле испишани на почетокот од натписот на архитравот кој недостасува.

Според датата забележана на натписот, 329 год., што според македонската ера одговара на 181 год., се констатира дека храмот бил посветен на императорот Комод, чија статуа во натприродна големина била тука поставена, од која се откриени одделни делови.

Храмот е лоциран на југоисточното подножје од акрополата. Тоа е мала правоаголна градба широка 9,70 и долга 16,60 м. Главната фасада свртена е кон југоисток. Според римската концепција за изградба на објекти од овој вид, храмот е поставен на висок постамент при што е користена природната карпеста подлогана теренот што покрај неговиот изглед, овозможило да доминира над околниот простор. Бочните страни формирани се од големи делкани блокови од бигор, додека внатрешноста е исполнета со необработен камен врзан со бел малтер.

Кон храмот, односно тремот, воделе седум скалила, чии аголни блокови со фина профилација претставуваат завршни, односно челни делови на бочните параста меѓу кои се издига скалата од каде, преку длабоко предворје (пронаос) и широк влез се влегувало во наосот голем 5,40 x 5,30 м. На влезот во наосот зачуван е масивен праг широк 2 м кој се состои од два камени блока врзани со спојници. Довратниците од кои се сочувани два блока изработени се во иста профилација од по три фасции, каква се среќава на архитравните греди.

Грчко - римскиот храм со влезот и наосот превентивно конзервиран

Сидовите на наосот и антите

се масивни. Од надворешната страна изградени се со блокови од бигор, а од внатрешната од едноставен необработен камен. Овој податок навестува дека внатрешноста на храмот била малтерисана. Неколку фрагменти од релјефна штукатура со вегетациски мотиви дополнети со златна боја, навестуваат раскошен изглед на внатрешноста на храмот. Во градбата на наосот применета е техниката на опус mixtum, со тоа што се поставувани либажни слоеви од по четири реда тули, особено добро сочувани од надворешната страна на североисточниот и северозападниот сид. Ваква градежна техника е најстар пример во Македонија.

Опусот на сидарија на северо-источната страна на храмот

Во наосот се зачувани траги од три подни нивоа, јасно разграничени. Најстарото подно ниво кое е за 40 см пониско од последното, се состои од слој бел малтер. Средното подно ниво - повисоко за 20 см од претходното, формирано е од керамички плочи, кои лежат на слој од ситен бигор. Последниот најнов под е од набиена земја.

Можна варијанта на комплетна реконструкција на храмот

Кровната конструкција со архитравни греди и венец украсен со дентикули, ја носеле четири столба во јонски стил поставени врз профилирани бази на предната фасада, со што е определен и типот на храмот како тетрастиλος простиλος. Покривот секако бил на две води со завршетоци од керамички антефикси во форма на палмети, од кои досега се најдени четири примероци.

Елементите со кои располагаме дозволуваат да се констатира дека нашиот храм на Исарот е класичен пример на Витрувиевата концепција. Може да се спореди со храмот на Fortuna Virilis во Рим и Maison Carree во Ним,

со таа разлика што последниов е изграден во коринтски стил. Храмови од овој тип среќаваме и на јадранското крајбрежје. Августовиот храм во Пула и втората фаза на храмот во Солин, според конструктивните елементи би одговарале на нашиот храм на Исарот. Ова е единствен храм од овој тип досега откриен во Република Македонија.

СВЕТИЛИШТЕ

Во северниот агол на подоцнежниот каструм, помеѓу северната кула и храмот откриен е сакрален објект. На прв поглед прави впечаток неговата конструкција. Објектот е прилепен до самата карпа која е малтерисана со варов малтер до висина од околу 1,5 м и ги обликува долните партии. Горните партии на сидовите градени се од камен при што се употребени парчиња цигла во улога на либаж. Таваницата на објектот претставува свод изведен во цигла, од која

Скапилата и святилиште северно од храмот

се сочувани траги кои ова го навестуваат. На средината на сидот наспроти влезот оформена е мала ниша лачно обликувана, во која најверојатно стоела скулптура посветена на божеството на кое припаѓало святилиштето.

Големината на објектот и елементите кои го придружуваат зборуваат дека се работи за јавен објект лоциран во непосредна близина на градската бања и храмот во чија функција се наоѓал. Оваа констатација ја надополнува и наодот на скали кои се спуштаат од нивото на храмот до влезното ниво на святилиштето. Во него се извршувани дејствија од општ интерес на градот, како култно место. Со подигањето на бедемот од кастелот овој објект е пресечен, со што неговата функција е сосема занемарена.

Споредбата со објектите околу термите навестува дека овој објект е изграден во исто време, а неговото долго користење го заклучуваме според трите слоеви на малтер кои значеле и негово обновување.

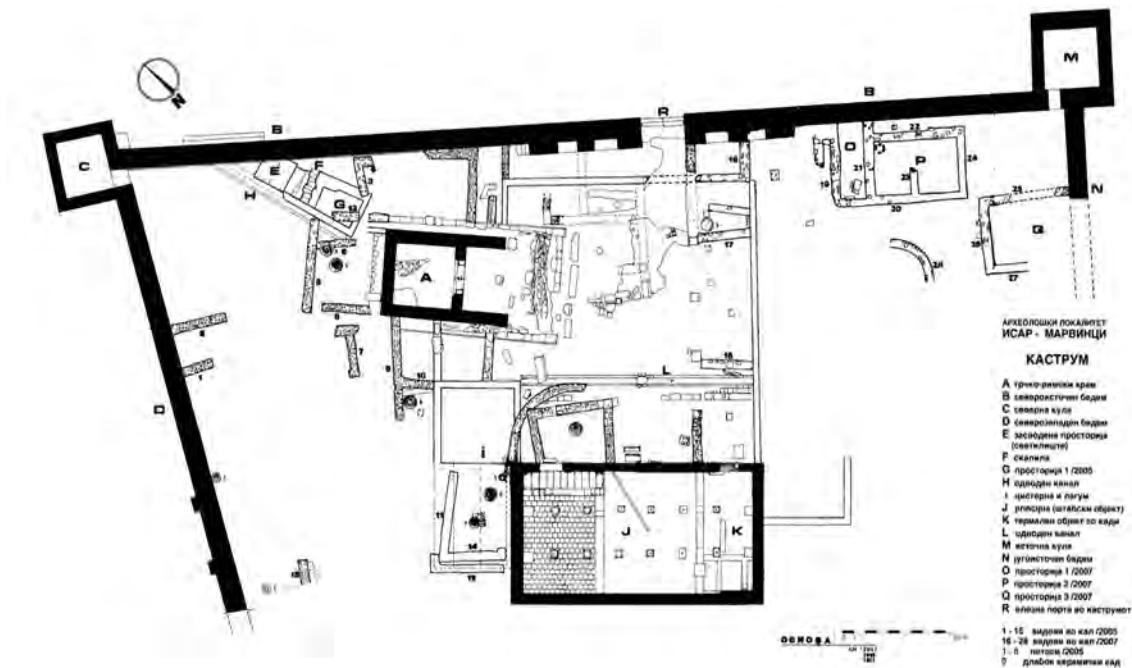
КАСТЕЛ

По наездата на Готите од 268 год. југоисточното подножје на акрополата се оградува со масивни одбранбени бедеми затворајќи простор од 70 x 80 м.. Приближно на средината од североисточниот бедем се наоѓа портата од која е зачуван масивен праг. На двата краја се зачувани траги во кои биле вглавени гредите што ја носеле портата. Формата на прагот навестува дека била двокрилна и се отворала кон внатрешноста. Бедемот има ширина од 1,70 м, а во пределот

на портата е широк 2,30 м. Од внатрешната страна сочувани се ниши од обете страни на портата, а на едната и скали за качување на врвот од бедемот. Кастелот архитектонски е конципиран како квадрибург, со четири квадратни кули на четирите агли. Наспроти погоре опишаната порта најверојатно се наоѓа нејзин пандан. На овој начин формиран е каструм за сместување на помал воен одред. Во таа прилика функцијата на

Северо-источна порта на кастелот со ниши

Основа на кастелот со дел од архитектонски содржини во него

објектите кои сега се наоѓале во оградениот простор е напмно занемарена. Зградата на градските терми претворена е во главен објект на кастелот, командна зграда - *principia*. И храмот ја губи својата намена па доживува преправки во функција на воен каструм.

Времето на подигањето на кастелот најверојатно е по наездата на Готите, за време на Диоклецијан, кога во царството се преземаат големи градежни зафати. Меѓутоа, останува можноста кастелот да е изграден во времето на конфронтацијата помеѓу Константин I и Лициниј (312-324) кога биле изградени останатите крајпатни кастрони и кастели на среднобалканскиот простор.

Се смета дека кастелот како таков немал долг век на употреба. Во него набргу се вселило цивилно население на градот, на кое му била потребна заштита и сигурност.

Во доцната антика, наспроти храмот изградени се неколку објекти. Иако се уште се наоѓаат во фаза на откривање, може да се воочи дека се тоа објекти со профани цели и намена. И во нив, како и кај бедемот, вградени се делови од архитектонски елементи, секундарно употребени, кои припаѓале на јавни градби од раноцарскиот период, со чие рушење се претворени во мајдан за камен користен како градежен материјал во доцната антика.

НЕКРОПОЛИ

Што се однесува до некрополите на градот на Исарот од железното време па се до крајот на доцната антика на овој степен на истраженост може да констатираме дека истите се лоцирани онака како што и се живеело. Конкретно железнодоцната некропола на Лисичин Дол е на околу 600м од акрополата према југоисток. Во оваа прилика да нагласиме дека населбата од железно време е од разбиен тип и ја среќаваме дури и под гробовите од раната антика па се до крајот на римскиот период. Југозападната и Јужната некропола се под самата акропола односно раноантичките од V - III век п.н.е. е на западниот дел од градот на Исарот, додека хеленистичката и раноримската се нешто по југозападно од класичната, а

Дел од некрополата на Лисичин дол од железно време

Дел од римската акропола пред отварање

Римската е југоисточно од каструмтот. Дел од некрополите на градот на Исарот ги среќаваме и во самото село на едно од соседните возвишенија, источно од акрополата, кое е од раноримскиот период. Во зависност од период типите на гробовите го следат времето и обичајот. Како куриозитет ја издвојуваме Римската некропола бидејќи во истата имаме над десеттина типови на погребување како и повеќе типови на модифицирани варијанти (етажни, вкопани во карпа, на две води, слободен

Мермерни надгробни плочи вградени во покасните римски гробови како покриви

укоп, зидани гробови и гробници итн). Апроксимативно до сега на градот на Исарот се откопани и истражени, од сите периоди, над 3 000 гробови. За жал во оваа бројка не ги споменуваме дивите копања на гробовите. Дел од истражените гробови на кои како секундарни сполии односно покривни плочи се користени надгробни споменици од постариот период. Исто така заради ограниченоста на овој труд презентираме дел од гробните наоди од повеќе периоди.

Предмет на понатамошни истражувања на градот на Исарот остануваат истражувањата на градот на повеќе тераси но приоритет се некрополите како и каструмот кој за жал се уште е не доистражен. За големината и значењето на овој археолошки локалитет во оваа публикација се обидовме преку планови и дел од движното културно наследство да го привлечеме вниманието на овој град на Исарот, со воздржување во однос на неговата идентификација, поточно дали е Идомена или Добер.

Ако се рангираат градовите од раната антика односно од римскиот период Стоби, Хераклеа, Скупи итн градот на Исарот е во првата петорка. Веруваме дека идните истражувања ќе го потврдат не само сегашното, но на мислење сме дека овој град во некои моменти ќе ги засени горенаведените.

Мермерен надгробен споменик, вграден во покасните римски гробови како покрив

Златен и сребрен накит од некрополите во Марвинци

1-3 - Пиксиди од хеленистичкиот период, 4 - Керамична пиксида (кутија за накит) од хеленистички период од 2 -1 век п.н.е

Бронзени фигурици на римски богови и обични граѓани и животни пронајдени во гробови од раноримски период 1- 3 век

Теракота со престава на Афродита - римско време

Железен римски шлем

Редок примерок на Бронзена медицинска кутија со прибор за лечење 2- 3 век

Керамична матерка од раноцарски- римски период

1 - Стаклена чаша од раноримско време, 2 - Стаклена паница од римско време, 3 - Стаклен унгвентариум од римско време

Гробни прилози - теракота од глава на жена, квадрига со коњи и гладијатор

Керамички лампи

СЕЛЕКТИРАНА БИБЛИОГРАФИЈА:

Бабамова, С. - Епиграфски споменици од Република Македонија датирани според македонската провинциска ера, Скопје 2005, Но. 27, 28, 29, 80, 81, 82, 83.

Драгојевиќ Јосифовска Б. - Грчки натпис са архитрава једног храма из села Марвинаца, ЖА XV, 1, 1965; - Известај о археолошкото ископавање код села Марвинаца, - Годишен Зборник ФФ, Скопје 1967; - Депо фолеси од с. Марвинци, Годишен Зборник ФФ 22, 1970;

Gaebler, H. - Die Antiken Munzen von Makedonia und Paionia, Berlin 1935.

Георгиев, З. - Карактерот и значењето на вонгробните наоди во јужно - повардарските некрополи од железното време, МАА, 6, 1980; - Елементи на раната антика во Долното Повардарје, ГЗ ФФ 2, Скопје 1994; - Рачно изработуваната керамика од долноповардарските некрополи, МАА 9, 1988.

Hammond N. G. L. - A History of Macedonia, Vol. I, Oxford 1972.

Хусеновски Б. - Античките монети од Вардарски Рид, Гевгелија 2004; - Депо на сребрени тетрадрахми од III в. пр. н. е., Вардарски Рид Том I, 323 - 345.

Кацаров Г. - Пеонија, Софија 1921.

Крстевски Ц. - Л. Бофо, Градот на Исар - Марвинци и римската администрација во провинцијата Македонија, FOLIA ARCHAEOLOGICA BALKANICA, Скопје 2006, 333 - 355.

Krstevski C. - Jakimovski A., Horizon from the Iron Age from Isar-Marvinci, Macedonian Heritage no. 34-35, Скопје, 2010

Микулчиќ Г. - Хеленистичка гробница од Марвинци, Културно наследство XII - XIII, Скопје 1988, 71 - 75.

Микулчиќ Г. - Карапетков Г. - Марвинци 1994, Некропола, МАА 14, Скопје 1996, 67 - 75.

Микулчиќ И. - Антички градови во Македонија, Скопје 1999.

Митревски, Д. - Карактеристични форми на македонски бронзи од наоѓалиштата по долината на Вардар, МАА 9, Скопје 1988; - Дебели, некропола од железно време во Долно Повардарје, Скопје 1991; - Прилог кон познавањето на Долновардарската - пајонска група на железното време, МАА 12, Скопје 1992; - Гробот на Пајонската свештеничка од Марвинци, МАА 15, Скопје 1999, 69 - 89; - Вардарски Рид, Истражувања 1995 - 2004, Вардарски Рид, Том I, 15 - 90;

Папазоглу Ф. - Македонски градови у римско доба, Скопје 1957; Истата, - Srednjbalkanska plemena u predrimsko doba, Sarajevo 1996.

Пашиќ, Р. - Повардарје у старијем гвозденом добу, Магистарски рад, Београд 1981. - и група автори, - Некрополата Милци кај Гевгелија, Културно наследство 10 - 11, Скопје 1987, 75 - 102.

Петрова Е. - Локалитет Исар - Марвинци - монети од археолошките ископувања во 1977, МАА 5, Прилеп 1979, 47 - 53; - Грчко - македонски монети од археолошките ископувања на локалитетот Исар - Марвинци (1977 - 1979), Зборник АМ 1979 - 1982, кн. X - XI, Скопје 1983, 73 - 76; - Пајонските племиња и Пајонското кралство во II и I милениум п.н.е., МАА 12, Скопје 1990/91, 9 - 130;

Pingel V. - Eisenzeitliche Graber von Dedeli und Mravinaca Jugoslawisch/Makedonien, Marb. W. Pr., Berlin 1970.

Соколовска. В. - Stadion Stone from Isar - Marvinci, AJ XXII - XXIII, 1982 - 1983, 81 - 87; - Исар - Марвинци и Повардарјето во античко време, Скопје 1986; - Античка скулптура во СР Македонија, Скопје 1987; - Раноантичка рачно работена керамика од Македонија, МAA 12, Скопје 1991, 163 - 181; - Раноантичка сива керамика од Македонија, МAA 13, Скопје 1993, 141 - 148; - Походот на тракискиот цар Ситалк на Македонија во 429 г. пред н. е. Коментари, 83 - 90; - Уште еднаш за убикацијата на античките градови во Македонија, Коментари, 91 - 106; - Sokolovska V. - Krstevski C. - Rock cut Chamber Tombs at Isar - Marvinci, Macedonia and the Neighbouring Region from 3rd to 1st Milenium BC, Скопје 1999, 121 - 126; Соколовска - Крстевски, Нови наоди на Македонско - пајонски бронзи, МAA 16, Скопје 2005, 65 - 87;

Темов С. - Нови наоди од Исар - Марвинци, МAA 15, Скопје 1999, 135 - 156.

Шелдаров Н. - В. Лилчиќ, - Кралевите на античка Македонија и нивните монети во Република Македонија, Скопје 1994.

Seldarov N. - Hellenistic Coin Hoard from Isar - Marvinci, Maced. Num. Jour. No 2, Скопје 1996, 41 - 46.

Шурбановска М. - Римска кука (палата) во Валандово, МAA 13, Скопје 1993, 171 - 172; Истата - Стакина Чесма - Керамички наоди, МAA 15, Скопје 1997, 251 - 260.

Шурбановски З. - Исар - Марвинци, Прилог кон проучувањето на типологијата и хронологијата на хеленистичките тегови во Македонија,

МAA 7 - 8, Скопје 1987, 71 - 76.

Вељановска Ф. - Антрополошко дефинирање на Пајоните, Културно - историско наследство на Р. Македонија XXXIII, Скопје 1994; - Античкото население од Марвинци - Валандово, Скопје 2006.

Венедиков И. - Земите по среднија Вардар, Скопје 1943.

Видески З. - Лисичин Дол - Марвинци, Некропола од железно време, МAA 15, Скопје 1999, 91 - 112; - Бронзеното време на Вардарски Рид, Вардарски Рид Том И, 91 - 113.

Вучковиќ - Тодоровиќ Д. - Грчки гроб из Демир Капије, Старице IX - X, Београд 1959, 281 - 296, - Античка Демир Капија, Старице XII, Београд 1961, 229 - 254.

Издавач

Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

За издавачот

д-р Елеонора Петрова - Митевска

Уредник

Дончо Наумовски

Автор

Цоне Крстевски

Лектура

Александар Јорданоски

Фотографии

Цоне Крстевски

Графички дизајн

ДАТАПОНС, СКОПЈЕ

Печати

ДАТАПОНС, СКОПЈЕ

Тираж

500

© Copyright

Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски",
Скопје

903/904(497.715)
903/904:72(497.715)

КРСТЕВСКИ, Цоне

Историјат на откривањето на локалитетот Исар - Марвинци / Цоне
Крстевски. - Скопје : Управа за заштита на културното наследство, 2018.
- 32 стр. : илустр. ; 25 см. - (Најзначајните вредности од областа на
културното и природното наследство на Република Македонија)

Вовед: Македонското културно и природно наследство / Елеонора
Петрова Митевска: стр. 4. - Библиографија: стр. 30-31

ISBN 978-608-4549-62-8

а) Исар-Марвинци (археолошки локалитет) - Археолошки наоди -
Валандовско б) Исар-Марвинци (археолошки локалитет) - Архитектонски
објекти - Валандовско
COBISS.MK-ID 108153866